

نقش و جایگاه دولت در سیاست اجتماعی

حمیده ژبان باقری^۱. پروفیسور محمد خوجیف^۲
۱. دکترای فلسفه. دانش آموخته آکادمی علوم تاجیکستان
۲. هیئت علمی دانشگاه آکادمی علوم تاجیکستان

چکیده

در این مقاله به تحلیل نظری، نقش و جایگاه دولت در سیاست اجتماعی و بالاخص سیاست اجتماعی ایران پرداخته شده است. یکی از مهمترین دگرگونی‌ها در ساخت و کارکرد دولت در دوران مدرن را می‌توان دگرگونی در نقش و جایگاه دولت در حوزه تدوین سیاست‌های اجتماعی دانست، تا جایی که امروزه سیاست‌گذاری اجتماعی را مسئله محوری دولت‌ها می‌شمارند و جریان‌ها، احزاب و ایدئولوژی‌های اجتماعی را حول این محور دسته‌بندی می‌کنند. نتایج حاصل از این پژوهش که از نوع بنیادین است و داده‌های آن به روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده و با روش استدلال عقلانی و قیاسی جمع‌بندی شده نشان می‌دهد، نهاد دولت از طریق در انحصار گرفتن نهاد مالکیت و نگاه قیم‌مآبانه به افراد جامعه دولت‌ها زمینه‌های بلامنازع سلطه خود را بر جامعه فراهم ساخته و متقابلاً پیدایی و به رسمیت شناختن نهادهای حایل دولت و جامعه که بستر ساز شکل‌گیری حوزه عمومی و موجب وابستگی دولت به جامعه است را کنترل نموده است. متقابلاً تبارگرایی نیز ابزاری برای کنترل جامعه بر تحقق سیاست‌های اجتماعی دولت است. در مجموع سیاست‌گذاری اجتماعی با متغیر درجه استقلال دولت از جامعه و خاستگاه وجودی آن قابل تبیین می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: دولت، جامعه، سیاست اجتماعی.

مقدمه

سیاست‌گذاری اجتماعی هم می‌تواند ابزاری برای محدود کردن مداخله دولت تلقی شود و هم رویکردی برای تثبیت و نهادینه‌سازی اقتدار آن، در یک معنای دقیق‌تر "سیاست اجتماعی" را می‌توان به مجموعه‌ای از کنش‌ها و سیاست‌گذاری‌هایی اطلاق نمود که بر رفاه و زندگی افراد جامعه تأثیر می‌گذارد. مجموعه اقدام‌هایی که دولت‌ها برای مواجهه با مشکلات اجتماعی، بویژه، در حوزه‌های بهداشت، آموزش، مسکن، رفاه و تأمین اجتماعی در دستور کار قرار می‌دهد، نقش تأثیرگذاری در ارتقای مشروعیت سیاسی آن‌ها دارد. توجه به این نوع سیاست‌گذاری، بویژه، در دورانی که جوامع مختلف با انواعی از عدم قطعیت‌ها و مخاطره‌های اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی مواجه‌اند، اهمیت دو چندانی یافته است و به همین نسبت، انواعی از مناقشه‌های نظری و عملی حول این بحث‌ها وجود دارد. اهمیت کسب مشروعیت برای اداره جامعه، سیاست اجتماعی را در کانون توجه دولت‌ها قرار داده است. اما آنچه بدیهی است امروزه دامنه کنشگران فعال در این حوزه گسترش یافته و علاوه بر دولت، شامل جامعه به عنوان بخش خصوصی، نهادهای مدنی و حتی نهادهای بین‌المللی نیز می‌شود. محدوده این کنش‌ها و سیاست‌گذاری‌ها در ارتباط با مداخله دولت و نهادهای حکومتی در توزیع و بازتوزیع ثروت‌های عمومی به ثمر می‌رسد که به عنوان ابزار و ساختار پیوند بین دولت و جامعه به مثابه نهادی غیرملموس تعامل دولت و جامعه را سازماندهی می‌کند. باید دانست که سطح توسعه سیاست اجتماعی از کشوری به کشور دیگر متفاوت است و محدود به مدل‌های گوناگون دولت رفاه نمی‌باشد. تفاوت کشورها نه از بابت وجود و یا عدم وجود سیاست اجتماعی است بلکه از بابت ماهیت، کیفیت و چگونگی اتخاذ و اجرای آن است. در برخی کشورها سیاست اجتماعی در همه ابعاد گسترش یافته است و همه شهروندان را پوشش می‌دهد اما در برخی کشورها تنها در برخی ابعاد اجتماعی توسعه یافته است. برای مثال حتی شواهدی از سیاست اجتماعی در ایران باستان اشاره شده است (صدیق، ۱۳۵۲ و کامکار، ۱۳۸۲) هرچند بسیاری سیاست اجتماعی را قابل تعریف در دولت‌های ملی و مدرن می‌شمارند، ولی از آن جهت که از نظر گیدنز، همه‌ی دولت‌های کنونی، دولت ملی محسوب می‌شوند (گیدنز، ۱۳۸۴:۳۴۰) پس سیاست اجتماعی نیز در همه دولت‌های کنونی و دولت‌هایی که ویژگی دولت-ملت دارند قابل بررسی می‌باشد. با لحاظ این که شناسایی مدل سیاست اجتماعی در خاورمیانه از جمله ایران در ابتدای راه خود است (Jawad, ۲۰۰۲) و ادبیات موجود در این موضوع بیشتر درباره مدل‌های اروپایی و جوامع مدرن گفتگو کرده است، سیاست اجتماعی در چنین جوامعی که فاقد نهادهای اجتماعی جامعه محور و دارای اقتصاد رانتی است بیشتر نیازمند مطالعه می‌باشند و بنظر می‌رسد در این جوامع نیز مانند جوامع مدرن سیاست اجتماعی ظرفیت نظری برای ارائه روایتی خردمندانه از پویایی‌های اجتماعی برخوردار است. برغم اینکه در ایران، سیاست‌های اجتماعی در معنای عملی آن از چند دهه پیش از جانب دولت‌ها اعمال می‌شده است، اما در معنای علمی آن بحث جدیدی است و این موضوع سبب شده

است که مفاهیم و نظریه‌های این حوزه، گاه با تداخل‌ها و نارسایی‌هایی مطرح شود (وصالی و امیدی، ۱۳۹۳: ۱۹۸) و هرچند نظریه‌هایی واژه "بازگشت به دولت" را برای تحلیل وضع موجود در این جوامع را مطرح نمایند (مورو، ۱۳۷۵) ولی گسترش ادبیات نظری موضوع موجب می‌گردد تا دامنه دریافت اندیشه از محدوده‌ی الگوهای دولت رفاه فراتر رفته و امکان مشاهده و سنجش الگوهای سیاست اجتماعی در جوامع و دولت‌هایی با گوناگونی بیشتر ممکن گردد. همچنین مفهوم سیاست اجتماعی تکامل معنایی باید. بر این پایه این پژوهش که از نظر هدف از نوع بنیادین است و هدف اساسی آن تبیین روابط بین دولت و جامعه در بر ساخت سیاست اجتماعی و افزودن به دانش موجود در این زمینه خاص است و داده‌های کیفی و اطلاعات نظری با روش کتابخانه‌ای به اندازه اشباع نظری متناسب با نمونه‌گیری هدفمند کیفی، نمونه‌گیری و جمع‌آوری شده؛ از این رو ضمن مراجعه به اسناد موجود، از نظر اساتید و کارشناسان این حوزه و همچنین تجربه مطالعاتی پژوهشگران بهره برده است. خاطرنشان می‌شود بر خلاف روش‌های نمونه‌گیری احتمالی که در آنها هدف تعمیم نتایج از یک نمونه معرف جامعه به کل جامعه مورد پژوهش است در پژوهش‌های کیفی چنین هدفی مدنظر نیست و معیار توصیف یا تبیین یک پدیده به مشروح‌ترین شکل ممکن است. بنابراین معیاری معرفی می‌شود که در آن رسیدن به حداکثر اطلاعات در مورد پدیده به عنوان نقطه پایان در نظر گرفته می‌شود. این معیار در زمینه پژوهش‌های کیفی، اشباع نامیده می‌شود. اشباع داده یا اشباع نظری رویکردی است که در پژوهش‌های کیفی برای تعیین کفایت نمونه‌گیری مورد استفاده قرار می‌گیرد. اشباع نظری با نمونه‌گیری نظری که در تئوری زمینه‌ای یا داده بنیاد مورد استفاده قرار می‌گیرد ارتباط نزدیکی دارد. به معنای دقیق‌تر باید گفت زمانی خصوصیات یک دسته یا طبقه تئوریک به اشباع رسیده است که داده بیشتری که سبب توسعه، تعدیل، بزرگتر شدن یا اضافه شدن به تئوری موجود گردد به پژوهش وارد نشود. در این وضعیت داده جدیدی که به پژوهش وارد می‌شود طبقه‌بندی موجود را تغییر نمی‌دهد یا پیشنهادی برای ایجاد طبقه جدید ایجاد نمی‌کند، یعنی در حقیقت طبق نظرات اشتراوس و کوربین این مقولات هستند که به اشباع می‌رسند (مرادی و دیگران، ۱۳۹۷). این روش تنها برای پژوهش‌های گرند تئوری استفاده نمی‌شود و همانطور که بیبر در سال ۲۰۰۸ و اسمیت در سال ۲۰۰۹ دلیل به وجود آمدن این روش را احساس نیاز پژوهشگران کیفی معرفی کردند. با توسعه روش‌های کیفی تلاش‌ها برای نظاممند کردن روشها و مشخص کردن معیارهای قابل تبیین افزایش یافت. به این ترتیب استفاده از روش اشباع داده در انواع استراتژی‌های پژوهش‌های کیفی مورد استفاده قرار گرفت و به عنوان استاندارد طلایی پایان نمونه‌گیری در پژوهشهای کیفی در نظر گرفته شد. طبق یک تعریف، زمانی که تمام منابع اطلاعاتی، اطلاعات مشابهی را در اختیار بگذارند به اشباع رسیده‌ایم (مرادی و دیگران، ۱۳۹۷: ۲۳). نقطه اشباع نظری، بیانگر پایایی روش تحقیق نظریه بنیادی است. زیرا نقطه اشباع نظری به تکرار داده‌ها در مطالعات کیفی می‌پردازد و این تکرار داده‌ها و نتایج حاصله از آن، در روش‌شناسی، بیانگر

پایایی روش تحقیق است. روایی در تحقیق کیفی یعنی پژوهش همان موضوعی را بسنجد که در عنوان بیانگر آن است. به بیان دیگر، بررسی نظریه بنیادی همانند نتایج حاصل از روش پیمایشی دارای اعتبار و پایایی تحقیق است؛ با این تفاوت که اعتبار و پایایی تحقیق در نظریه بنیادی از راه تحلیل همزمانی اتفاق می افتد. اطلاعات نظری جمع آوری شده که در قالب تعاریف نظری و نظریه های مرتبط ارائه می شود و با روش های استدلال عقلانی و قیاسی به نحوی پردازش شده تا با توصیف های تحلیلی، ادراکی و طبقه بندی شده در نتیجه گیری بنیاد نظری راهگشایی را برای پژوهش های موضوعی در این حوزه فراهم آورد؛ برای مثال بتواند ادبیات نظری بررسی موضوع این پژوهش یعنی بررسی متغیرهای دولت و جامعه در سیاست اجتماعی جاری در محدوده اجتماعی انواع جوامع شامل جامعه واقعی موجود و قابل مشاهده و یا حتی جامعه مجازی بر ساخته در یک اثر ادبی را فراهم سازد. در این نوشتار، سعی بر این است تا با بهره گیری تلفیقی و تطبیقی از گروه بندی های نظری مربوط سیاست اجتماعی و زمینه های شکل گیری رویکردهای متفاوت سیاست گذاری اجتماعی بررسی شود. در این راستا، پس از مطالعه تعریف های ارایه شده درباره سیاست گذاری اجتماعی، مدل های نظری مربوط در قالب رویکرد کلی بازنمایی و بحث می شود و کوشش می گردد به پرسش های زیر پاسخ نظری مستندی ارائه دهد:

- جامعه و دولت در دیدگاه نظری مبتنی بر سیاست اجتماعی چگونه تعریف می شود.
- رابطه دولت و جامعه در سیاست گذاری اجتماعی توسط چه متغیری قابل تبیین است.

ادبیات پژوهش

جستجوی مرکز اسناد کتابخانه ملی بتاريخ سال ۱۳۹۸ نشان می دهد بیش از ۱۶۰ اثر پژوهشی با کلید واژه های جامعه، دولت و سیاست اجتماعی ثبت شده است. ولیکن به تقریب باید گفت همه ی آثار یاد شده از نوع کاربردی است و نوعی بدیهی انگاری درباره بنیادهای نظری موضوع تحقیق شده است، علی رغم اینکه تبیین و توسعه نظریات مرتبط، خود پژوهشی مبنایی است که در غیاب آن تشکیک های گوناگون بر پایه های تبیینی وارد می گردد. آثار حاضر یا تنها به معنای نظری سیاست اجتماعی و مفاهیم مرتبط پرداخته و یا به بیان ابعاد خاصی از سیاست اجتماعی در چشم انداز تاریخی و یا منطقه ای و کشوری می پردازد. از معدود پژوهش های بنیادین راجع به موضوع، می توان به فرازهایی از مقاله دکتر معصومه قاراخانی منتشر شده در سال ۱۳۹۰ اشاره کرد که با عنوان "پژوهش سیاست اجتماعی در ایران" به ضرورت، وضعیت و دشواری پژوهش در حوزه سیاست اجتماعی در ایران پرداخته است. در این مقاله اهمیت و ضرورت موضوع را بر چند اصل استوار می داند که باتوجه به اشتراک موضوع مورد تحقیق در ادامه عینا نقل می شود؛

۱. به باور لفت ویچ مردم هرکجای دنیا زندگی کنند عقاید، ترجیحات و منافع متفاوتی در این باره دارند که از منابع چگونه باید استفاده شود؟ برای چه استفاده شود؟ توسط چه کسانی استفاده شود؟ این تفاوت‌ها در چارچوب ساختارهای متنوع نابرابری و فرصت بر یکدیگر اثر می‌گذارند و این وضعیت ما را به موضوع مرکزیت دولت و نقش آن رهنمون می‌سازد. از آن جایی که اعتماد به نظام سیاسی و احساس عدالت در بین شهروندان موضوعی است که توجه شهروندان را به نقش و عملکرد دولت معطوف می‌سازد، این توجه در پرتو مطالعه سیاست اجتماعی امکان‌پذیر است.

۲. مطالعه سیاست اجتماعی در کشورهای خاورمیانه و از جمله ایران به گستردگی مطالعات این حوزه در کشورهای سرمایه داری غربی و کشورهای آسیای جنوب شرقی نیست. وانگهی، شرایط نهادی و سیاسی در کشورهای گوناگون که برنامه سیاست اجتماعی را تعیین و اجرا می‌کنند متفاوت است و نظریه‌هایی مبنی بر تجربه کشورهای سرمایه‌داری پس از جنگ جهانی دوم تدوین شده‌اند در مورد کشورهای غیرسرمایه‌داری و از جمله کشورهای در حال توسعه نیاز به بازنگری دارند. این بازنگری برپایه پژوهش‌های زمینه‌مند در این حوزه امکان‌پذیر است.

۳. سیاست اجتماعی به موضوعات تغییرات اجتماعی اهمیت زیادی می‌دهد. اگرچه پژوهشگران علوم اجتماعی در پاره‌ای از مطالعات خود به موضوع تغییرات اجتماعی توجه داشته‌اند، اما به موضوع تغییر از چشم انداز مطالعات در حوزه سیاست اجتماعی توجه نداشته‌اند. این تغییرات در عرصه اجتماعی، سیاسی، و اقتصادی در چارچوب مطالعات سیاست اجتماعی قابل پیگیری است.

۴. سیاست اجتماعی به دلیل این که کانون رشد دولت‌ها و تغییر ویژگی‌های بسیاری از دولت‌های قرن اخیر است، از اهمیت برخوردار است. فهم و تبیین توسعه این دولت‌ها بدون فهم سیاست اجتماعی غیرممکن است. بنابراین بخشی از فهم و تبیین تغییر و توسعه دولت در ایران نیز در گرو مطالعه سیاست اجتماعی امکان‌پذیر است. از آن جایی که موضوع، رفاه یک یک موضوع سیاسی است کنار گذاشتن آن به معنی کنار گذاشتن وجهه کلیدی در بررسی تحول جوامع مدرن است.

۵. اطلاعاتی که از طریق تحلیل سیاست‌های عمومی به دست می‌آید می‌تواند برای توسعه جایگزین‌های سیاست در آینده و به کارگیری سیاست‌های پیشین و سیاست‌های موجود یا تبیین مسایل عمومی و پدیده‌های اجتماعی به کار رود. مطالعه سیاست اجتماعی می‌تواند به منظور تعیین سیاست‌ها در آینده، توجه سیاست‌گذاران را به روند سیاست‌ها و زمینه‌های تدوین آنها معطوف دارد.

۶. یکی از شیوه‌های رساندن صدای کاربران و ذی‌نفعان سیاست‌های اجتماعی به سیاست‌گذاران، ارزیابی سیاست‌ها و ارائه اطلاعات حاصل از این ارزیابی‌هاست، و ضرورت پرداختن به این موضوع، مطالعه فرآیند تاریخی سیاست اجتماعی در ایران معاصر است.

۷. سیاست اجتماعی تنها مربوط به مطالعه جامعه و مسایل آن نیست، بلکه به این که چگونه به مسایل توجه شده و اصلاح می‌شوند و نیز به تحلیل موفقیت یا شکست سیاست‌های تعیین شده در جهت گسترش رفاه و بهبودی هم مرتبط است. این نکته اهمیت دارد که از طریق الزامات مربوط به عدالت اجتماعی است که می‌توان خطاهای جامعه را پیش از آن که به سراغ بررسی عوارض، پیامدها و رویکردهای مربوط به تشریح مسایل اجتماعی برویم، از طریق پرداختن به موضوع سیاست اجتماعی مورد توجه قرار دهیم. زیرا سیاست اجتماعی پرسش درباره تفاوت در استراتژی و عملکرد دولت‌ها را، به ویژه با توجه به بحران‌ها و مسایل اجتماعی ناشی از افزایش بیکاری، فقر و بی‌خانمانی مورد توجه قرار می‌دهد.

۸. مطالعه سیاست اجتماعی از یکسو مطالعه علمی و تا حدی بی‌طرفانه سیاست‌های جاری دولتمردان استو از سوی دیگر سوق دادن خود جناح‌ها و گروه‌های سیاسی به سوی بیان آشکار، عینی و علمی سیاست‌هایشان و پرهیز از شعاردادن و کلی‌گویی است و این گامی در جهت رشد سیاسی جامعه است. از این چشم‌انداز می‌توان به جمع‌بندی و طبقه‌بندی علمی تجربه‌های روزمره دولتمردان و مدیران در ایران پرداخت تا بتوان این تجارب از هم گسیخته و پراکنده را در بستر مکان و زمان ساماندهی و قابل انتقال به دیگران نمود. "قاراخانی، ۱۳۹۰: ۳ و ۴)

پژوهش‌هایی که به رفاه اجتماعی پرداخته‌اند نیز کمتر آن را به مثابه پیامد سیاست اجتماعی توجه کرده‌اند. و برخی آثار مرتبط نیز از رویه روشی و نظری متقن برخوردار نمی‌باشند و ارتباط منطقی مطالب و عناوین ملاحظه نشده است. چنانچه نبود ادبیات تحقیق را می‌توان در زمره دشواری‌های پژوهش در این موضع دانست. از دیگر مشکلات پژوهش سیطره وجهه سیاسی بر این امر اجتماعی و توجه نمودن وجهه میان رشته‌ای موضوع در آثار مرتبط موجود بنظر می‌رسد. در کنار چندلایه بودن سیاست اجتماعی در کشور زمینه‌های نظری موجود تکیه بر پژوهش‌های جوامع غزبی دارد و حتی برای خروج از بن‌بست سیاست‌زدگی معاصر، پژوهش‌هایی در گذشته‌ی تاریخی و حتی جوامع بیان شده در آثار ادبی ایرانی، چشمگیر نمی‌باشد. و حتی سیاست اجتماعی به عنوان یک رشته دانشگاهی مستقل هنوز نسبتاً جوان است (پتربیک، ۱۳۸۳: ۱۲) و در شرایطی که امکان ابراز هر نوع خواسته‌ی اجتماعی به لحاظ ارتباط با دولت، امر سیاسی تلقی می‌شود، بازشناسی مفهومی دولت و جامعه در سیاست اجتماعی می‌تواند مسیرهای منتهی به کنش اجتماعی و جامعه‌شناختی را گشوده‌تر سازد.

رابطه دولت و جامعه

جامعه‌واژه کلیدی نخستین برای انتقال هر مفهوم اجتماعیست. درباره جامعه تعاریف نظری و عملیاتی متعددی بیان شده است و غالباً تعاریفی که جامعه‌شناسان از جامعه به دست داده‌اند با یکدیگر شباهت دارد

و نکات مشترکی در آنها دیده می‌شود. آنچه به عنوان تعریف عملیاتی در این پژوهش مورد نظر قرار گرفته شده از تعاریف آلن بیرو در فرهنگ علوم اجتماعی از جامعه به این قرار است که جامعه جمعی سازمان یافته است، متشکل از افرادی که در سرزمین مشترک زندگی می‌کنند و به صورت گروهی با یکدیگر، در جهت ارضای نیازهای اجتماعی اساسی، همکاری دارند، فرهنگی مشترک دارند و هر گروه به صورت واحد اجتماعی متمایزی به کار می‌پردازند. (بیرو، ۱۳۸۰: ۳۸۸) جامعه در گذر از دوره‌های اجتماعی تحولاتی را تجربه نموده و جامعه امروز نه تنها بشکل سنتی رعیت حکومت نیست بلکه از شکل و تعریف مدرن خود نیز گذر نموده است. خصوصی‌سازی، ملی‌سازی و ایجاد نهادهای جدید دیگر نیز باعث تغییر مرزهای جامعه در ارتباط با دولت شده‌است. با توجه به نقشی که بسیاری از این گروه‌های اجتماعی در توسعه سیاست عمومی دارند و رابطه سنگینی که میان دیوان سالاری دولتی و دیگر نهادها، تعریف و تشریح مرزهای دولت و جامعه به شدت سخت شده‌است. در این خصوصورگن هابرماس از فضای عمومی سخن گفته است که به زعم وی هم از فضای سیاسی و هم از فضای اقتصادی متمایز می‌باشد و بیشتر برای بیان رابطه دولت و جامعه با بازخوانی مفهوم دولت مورد کاربرد قرار می‌گیرد (Morrow & Torres، ۲۰۰۲: ۷۷)

در خصوص واژه‌ی دولت نیز باید گفت بی‌شک دولت نیز یکی از اساسی‌ترین مفاهیم جامعه‌شناسی به حساب می‌آید؛ زیرا این مفهوم به تعیین روابط میان افراد در جامعه می‌پردازد، و وصف بارز آن سلطه مشروع در روابط داخلی و بین‌المللی جامعه است. دولت می‌تواند به مفهوم مجموع سازمان‌ها و مقامات سیاسی که اداره جامعه را بر عهده دارند در نظر گرفته شود و همچنین به معنای اخص مدیران و سازمان‌های اداری و اجرایی کشور را در بر می‌گیرد. در معنی نخست دولت به مفهوم حکومت است و می‌تواند متمایز از مفهوم دولت باشد. حکومت گروهی مشخص از مردم، دیوان سالاران اداری، است که وظیفه اداره کردن کارهای دولت‌ها را در دوره‌ای که به آن‌ها اختصاص دارد بر عهده دارند. با این اوصاف می‌توان گفت که دولت‌ها ابزاری هستند که قدرت حکومت از طریق آن‌ها به کار بسته می‌شود. هر دولتی از بدنه‌ای از افراد متخصص تشکیل شده که کارکرد ایشان اجرایی کردن قوانین موجود، تصویب قوانین جدید و داوری اختلاف‌ها به صورت انحصاری است (Bealey، ۱۹۹۹: ۱۳۷ و ۱۴۷). بطور کلی تعاریف نظری از دولت و حکومت را می‌توان تقریباً در دو دسته کلی طبقه‌بندی کرد. اولین دسته به عنوان نظریه‌های لیبرال یا محافظه کار شناخته می‌شوند که از عنصر سرمایه‌داری بهره می‌جویند، و بر روی کارکرد دولت در یک جامعه سرمایه‌داری متمرکز هستند. این دسته از نظریات به دولت به عنوان یک ماهیت خنثی نسبت به جامعه و اقتصاد می‌نگرند و معتقدند دولت نقشی در تنظیم روابط و فعالیت‌ها در این حیطه‌ها ندارد. در طرف مقابل نظریه‌های مارکسیستی قرار می‌گیرند که سیاست را به عنوان پدیده‌ای در

نظر می‌گیرند که به شدت با روابط اقتصادی در هم آمیخته‌است، و بر ارتباط میان قدرت اقتصادی و قدرت سیاسی تأکید دارند. آن‌ها حکومت را به عنوان وسیله‌ای می‌بینند که در وهله اول در صدد خدمت به طبقه‌های برتر جامعه است. کاربردی‌ترین تعریف از دولت و مرکزیت تحلیل از دیوان‌سالاری در اقتصاد و جامعه در مطالعات مدرن از سازمان، هنوز متعلق به ماکس وبر به عنوان یکی از سه معمار عمده دانش اجتماعی است، که چندین جنبه گوناگون از اقتدار اجتماعی را بازشناسی و به ترتیب تحت عنوان "فره‌مند"، "ستی" و "قانونی" مقوله‌بندی کرده و توضیح می‌دهد دولت یک سازمان سیاسی اجباری است که دارای بخش مرکزی بوده و سعی در برقراری انحصار قدرت قانون‌گذاری برای خود در داخل یک قلمرو سرزمینی مشخص دارد. وی در کار عمده خود به نام "سیاست به مثابه حرفه"، دولت را به عنوان موجودیتی می‌شناسد که انحصار استفاده مشروع از خشونت را در اختیار دارد، تحلیل او از دیوان‌سالاری خاطرنشان می‌کند که نهاد دولت مدرن بر مبنای شکل اقتدار عقلانی-قانونی‌استوار شده‌اند. بر اساس نظریه سازمان عقلانی کار و دیوان‌سالاری وبری، خصلت حرفه‌ای و تخصصی موجب استقلال بیشتر دولت است و دولت مستقل دارای توانمندی بیشتر است. در ادامه در خصوص تأثیر استقلال و بر توانمندی دولت بیشتر بحث شده است. توانمندی دولت همواره مترادف با کارآمدی آن برای توسعه نیست. به ویژه در کشورهای در حال توسعه که ممکن است میزان استقلال با نوع رژیم سیاسی اقتدار طلب نیز همبستگی متقابل داشته باشد. (ریتزر، ۱۳۹۳: ۱۳۴) دولت انواع گوناگونی را پشت سر گذاشته‌است. نظریه پردازان پست مدرن از هابرماس تا فوکو بر این بیان بوده‌اند که تمرکز بر نظریه‌های مبتنی بر شناخت دولت و مفاهیم مرتبط با آن بیش از حد انتزاعی بوده و توجه خاص به ساختارها و نهادهای انتزاعی دولتی متمرکز بوده و توجه کافی را مبذول اعمال واقعی دولت نمی‌داشت. به این لحاظ به جای تلاش برای فهم فعالیت‌های دولت‌ها یا تحلیل دارایی‌های دولت باید به مشاهده و تحلیل تغییرات در رفتارها و اعمال دولت پرداخته شود تا بتوانند تغییرات در طبیعت دولت را درک کنند (Mitchell, Timothy, ۲۰۰۶: ۱۷۹).

این تغییرات در عرصه‌های گوناگونی از قبیل سیاست، اقتصاد و حتی فرهنگ و سایر عرصه‌های سیاسی و اجتماعی قابل تعریف می‌باشد. این دیدگاه بیشتر به موضوع تعریف دولت بر پایه‌ی سیاست‌گذاری اجتماعی آن گرایش دارد. رابطه‌ای که بین دولت و جامعه وجود دارد وابسته به ماهیت و زمینه‌ی شکل‌گیری رابطه دولت و جامعه است. نوع‌مشارکت مردم در تحولات اقتصادی و اجتماعی و منابع مادی و معنوی دولت بر چنین مناسباتی مستولی است و زمینه‌های تاریخی ایجاد دولت و گروه‌های اجتماعی و نوع استقلال و اتکا دولت به آن‌ها در این خصوص تعیین‌کننده است. نوع استقلال و اتکای دولت متغیری واقعی، قابل تغییر و تعیین‌کننده در روابط جامعه و دولت می‌باشد.

استقلال دولت از مطامع و فشارهای ویژه‌نگر مبتنی بر خاص‌گرایی برخی از گروه‌های اجتماعی، یکی از متغیرهای اثرگذار در رابطه دولت با ملت است که به آن عنوان "تبارگرایی" را می‌توان داد. این تعریف از تبارگرایی، دارای پیش فرض‌ها و مشاهدات نظری است؛ وبر در تحلیل نظام سرمایه‌داری، تحقق سازمان

عقلانی کار را مشروط به جدایی خانوار از بنگاه تولیدی که زندگی اقتصادی جدید را تحت الشعاع خود قرار داده است و حسابداری عقلانی که دقیقاً با اقتصاد نوین مرتبط است می‌داند (آرون، ۱۳۹۶: ۵۷۵). به نظری، پیش شرط آنکه دیوان‌سالاری کار کند و کارآمدی لازم را برای جامعه داشته باشد "جدایی دولت از جامعه"، یعنی وجود و حفظ استقلال بوروکراتیک دولت است که این چالش را مرتفع می‌سازد. جوئل میگدال، از جامعه‌شناسان معاصر، در ادامه این سنت نظری در تلاشی قابل تحسین، تعریف کلاسیک وبر از دولت را به چالش می‌کشد. وی در کتاب خود "دولت در جامعه" که در سال ۹۵ به فارسی برگردان شده است در این خصوص استدلال می‌کند که تعریف آرمانی وبر از دولت در عالم واقع و به‌ویژه در بسیاری از کشورهای جهان‌سومی به‌هیچ‌وجه مصداق ندارد و به‌دنبال یافتن پاسخی برای آن چیزی است که دولت‌ها را مدرن می‌سازد. وی در بررسی‌های خود این نتیجه را بیان کرده است که پیوند بین "مجریان محلی" درون دستگاه دولت و "افراد مقتدر" بیرون از آن سبب شده تا قابلیت دولت در اجرای پروژه‌های توسعه کاهش یابد. (میگدال، ۱۳۹۵: ۱۰۵) میگدال در بخش دوم این کتاب استدلال می‌کند که ساختار جامعه بر سیاست‌گذاری در بالاترین سطوح دولت و بر اقدامات مجریان سیاست‌های دولت در سطوح بسیار پایین‌تر تأثیر می‌گذارد.

مفهوم استقلال دولت با متغیرهای "نگاه قیم‌مآبانه به افراد جامعه" و "انحصار گرفتن نهاد مالکیت توسط دولت" نیز تبیین متقابل را ممکن می‌سازد. در این خصوص، بهره‌گیری از جریان‌های نظری با تجربه سه دوره نظریه‌پردازی و پیاده‌سازی در حوزه دولت و جامعه ایده‌های عالمانه‌تری را در اختیار ما می‌گذارند و مسیر پژوهش‌های اجتماعی را هموارتر می‌کنند. با توجه نظری که به ایدئولوژی، آگاهی و ذهنیت انسان (روبنا) در نظریه مارکسیستی روا داشته شده، مسأله رضایت جامعه نسبت به مشروعیت انحصار گرفتن نهاد مالکیت توسط دولت و نگاه قیم‌مآبانه به افراد جامعه و مجموعه کاملی از فعالیت‌های عملی و نظری که طبقه حاکم نه تنها سلطه خود را توجیه و حفظ می‌کند بلکه موفق به کسب رضایت فعال از کسانی می‌شود که بر آنها حکومت می‌کند مورد مذاقه نظری مارکسیست‌های ساختارگرا قرار گرفته است. از جمله پولانزاس که تحلیل‌های آلتوسر را ملاک قرار می‌دهد، چنین استدلال می‌کند که اگر قرار باشد دولت سرمایه‌داری در راستای منافع دراز مدت بورژوازی در دست فراکسیون‌های مختلف طبقه سرمایه‌دار عمل نماید، باید دارای میزانی استقلال از طبقه مسلط باشد. منظور وی از استقلال نسبی سطحی از استقلال لازم برای سازماندهی بخش‌های متعدد در درون طبقه حاکم است تا بدین وسیله سلطه آن‌ها بر مردم و دولت مشروعیت یابد (نقیب‌زاده، ۱۳۸۰: ۱۹۶). چنین استقلالی به مثابه ماسک اجتماعی چهره قیم‌مآبانه دولت نسبت به جامعه را می‌پوشاند. پولانزاس استدلال کرده است که شرایط سرمایه‌داری انحصاری به ایجاد باور در یک طبقه خرده بورژوازی جدیدی از کارگران حقوق‌بگیر غیرمولد مانند کارکنان اداری، مهندسان و

1- Poulantzas

2- Althusser

تکنسین‌ها می‌انجامد؛ این گرایش دوگانه از تبارگرایی و نگاه قیم‌مآبانه یک ویژگی ثابت قدرت سیاسی و اجتماعی از جمله حوزه عملکرد دولت‌ها است. درست است که پولانزاس حزب کمونیست را به عنوان زمین اصلی برای ایجاد شرایط سیاسی چنین اتحادی در نظر می‌گیرد، با این حال، مهم است که توجه داشته باشید که او دیدگاه خود را به حزب یا احزاب محدود نمی‌کند. باب جسوپ یکی از نظریه‌پردازان بنام معاصر در زمینه مفهوم‌سازی موضوع "دولت" که از شارحین نظریات پولانزاس نیز می‌باشد و در سال ۱۳۹۳ از ایران نیز بازدید و مشاهده داشته است در این باره بر این باور است که عدم وجود هرگونه تمایل آشکار جانبدارانه طبقاتی باعث می‌شود تا دولت سرمایه‌داری خود را نه به عنوان دولتی در راستای منافی خاص، بلکه به عنوان دولتی در راستای منافع عمومی جامعه (مردم - ملت) معرفی نماید. در حالیکه در بسیاری از جوامع تلاش‌ها برای ایجاد استقلال نسبی دولت صورت می‌پذیرد در بسیاری از جوامع استقلال نسبی دولت نه به عنوان یک وجود عینی بلکه به عنوان تفسیر ذهنی از در فضای عمومی جامعه وجود دارد. با این دیدگاه می‌توان گفت که ماسک استقلال دولت از تبارگرایی بر مشروعیت نگاه قیم‌مآبانه دولت به افراد جامعه اثرگذار مستقیم و تشدیدکننده دارد. این چالش بویژه در کشورهای در حال توسعه هنوز از اثرگذاری جدی برخوردار می‌باشد.

باتوجه به آنچه درباره اثرگذاری استقلال دولت گفته شد، می‌توان نظرات صاحب‌نظران درباره عوامل درونی موثر بر افزایش استقلال نسبی دولت را جمع‌بندی و ارائه نمود:

هرچه خصلت حرفه‌ای بودن و تخصص کارگزاران سازمان‌های دولتی بیشتر باشد و نظام بورکراسی به صورت نوعی آن در نظریه وبر) نزدیک‌تر گردد، از میزان وابستگی به منافع خصوصی کاسته می‌شود. دیوان‌سالاری یکی از چهره‌های اصلی دولت مدرن است و موجبات استقلال دولت را نیز فراهم می‌کند. ویژگی‌های گروهی تصمیم‌گیری و مسئولیت در دیوان‌سالاری مدرن بر میزان استقلال نسبی دولت می‌افزاید. کارگزاران دولتی و حکومت دست‌کم باید منافع خصوصی را تحت عنوان مصلحت عمومی توجیه کنند و این مستلزم میزانی از استقلال نسبی برای دولت است.

استقلال نسبی دولت و قدرت طبقه مسلط به میزان دخالت و قدرت اقتصادی دولت بستگی دارد. افزایش دخالت دولت در اقتصاد و به ویژه پیدایش دولت رفاهی، خود تا اندازه‌های نتیجه شیوه عمل و صف‌بندی نیروهای اساسی و اجتماعی بوده است و متقابلاً بر عملکرد نیروهای سیاسی - اجتماعی تأثیر می‌گذارد. این امر در جوامعی که «دولت‌های رانتیر» حکومت می‌کنند به گونه‌ای مضاعف مشهود است.

نوع رژیم سیاسی بر استقلال عمل دولت و طبقه مسلط تأثیر می‌گذارد. به طور کلی استقلال عمل دولت در برابر طبقات اجتماعی در نظام‌های سیاسی اقتدار طلب افزایش می‌یابد (بشیریه، ۱۳۷۶: ۱۳۶ تا ۱۳۷). بنابراین ممکن است یک دولت دیکتاتوری نیز موجب گردد نوعی از استقلال برای دولت فراهم شود.

هدف ایدئولوژیک دولت نیز در کنار میزان و نوع استقلال دولت از جامعه اهمیت راهبردی دارد. زیرا برخی دولت‌ها در کنار برخورداری از استقلال نسبی که موجب توانمندی دولت می‌گردد، سیاست‌گذاری اجتماعی موثری ندارند و این توانمندی به سوی منافع عمومی و توانمندی جامعه حرکت نمی‌کند. این مهم نتیجه‌ی مشاهده موارد تجربی در برخی جوامع می‌باشد که «دولت ممکن است توانمند باشد اما خیلی کارآمد نباشد، این امر زمانی ممکن است که توانمندی در جهت منافع جامعه مورد استفاده قرار نگیرد» (بانک جهانی، ۱۳۷۸: ۷). بنا به گزارش بانک جهانی؛ دولت در کشورهای توسعه یافته و توسعه‌نیافته به بهانه حمایت از منافع ملی در اقتصاد و حتی فرهنگ اجتماعی دخالت می‌نماید، درحالی که «البته هیچ تضمینی وجود ندارد که دخالت دولت به نفع جامعه باشد. وجود انحصار قدرت، سرکوب در دولت، به آن توان مداخله مؤثر در فعالیت‌های اقتصادی را می‌دهد و قدرت، مداخله خودسرانه را در اختیار می‌گیرد. این قدرت به همراه دسترسی به اطلاعاتی که در اختیار عامه قرار ندارد، موجب ایجاد فرصت‌هایی برای مقامات دولتی می‌شود تا بتوانند منافع خود یا دوستان و معتمدان خود را به بهای کاهش منافع عمومی افزایش دهند (افزایش قدرت تبارگرایی). امکان وجود رانت‌طلبی و فساد را نیز باید در نظر گرفت. بنابراین هر کشوری باید ساز و کارهایی را مستقر کند که انعطاف‌پذیری و انگیزه لازم را در ارگان‌های دولتی برای خدمت در جهت منافع عامه مردم ایجاد کند و در عین حال رفتار خودسرانه و آلوده به فساد آن‌ها را به هنگام مواجهه با شهروندان و سازمان‌های تجاری کاهش دهد» (همان: ۲۹۸). و در نهایت باید گفت استقلال نسبی دولت، ظرفیت توانمندی آن است ولی نوع تعامل با جامعه بیشتر از ظرفیت و توانمندی دولت با هدف دولتمردان نیز در ارتباط است که سنجش این هدف که سوییچ استقلال و توانمندی دولت است در بیانیه‌های منتشر شده قابل شناخت و ارزیابی نبوده و با مطالعه سیاست‌گذاری اجتماعی دولت‌ها ممکن می‌گردد. از منظر آلتوسر و بالبر، مفهوم دولت به دو شیوه با توسعه سیاست اجتماعی ارتباط دارد؛ اول، درجه مسئولیت‌پذیری که دولت برای سیاست اقتصادی، اجتماعی، رفاه و بهزیستی انسان می‌پذیرد. این مسئولیت شامل تنظیم اقتصاد بازار، نهادهای حمایت‌کننده‌اش و روابط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تعیین شده برای حمایت یا بهینه‌سازی و توزیع فراگیر کالاها و مزایا است. دوم، بیطرفی یا سوگیری دولت به عنوان نهاد تنظیم‌کننده در زمینه منافع متضاد و نیازهای در حال رقابت افراد و گروه‌ها در جوامع مختلف (آلتوسر، ۱۳۸۶) اقتباس از چنین رویکردی می‌توان گفت، تعریف مفهوم دولت بیش از متغیری بنابر چگونگی توزیع قدرت، چگونگی ماهیت اقتدار رسمی در دولت و دیگر نهادهای اصلی به تعریف از چیرستی سیاست اجتماعی مورد مشاهده در جامعه ارتباط دارد.

تعریف سیاست اجتماعی^۱

بطور کلی، تعاریف مختلفی از سیاست اجتماعی صورت گرفته است که هر یک از این تعاریف از زاویه ای به موضوع پرداخته اند و از این رو شاید لازم باشد که برای رسیدن به یک جمع بندی جامع، چند تعریف را در این خصوص بیان شود:

– سیاست اجتماعی به خط‌مشی‌هایی گفته می‌شود که توزیع منابع، منزلت و قدرت را بین گروه‌ها تعیین می‌کنند (باتامور و آوتویت، ۱۳۹۲: ۵۸۷).

– سیاست اجتماعی ابزاری اثرگذار برای ایجاد تغییرات است؛ گرچه ممکن است این و تغییرات همیشه بشردوستانه یا ایثارگرانه نباشد؛ مثلاً سیاست‌های اجتماعی هیتلر.

– سیاست اجتماعی (یا نظام رفاه اجتماعی) بخشی از یک مکانیسم (ساز و کار تنظیم‌کننده درونی یک نظام اجتماعی متعادل است (کامکار، ۱۳۸۲).

– سیاست اجتماعی از نظر اخلاقی، الزاماً همیشه خوب و پسندیده نیست؛ مثلاً سیاست‌های تبعیض نژادی گرچه آرزو و آمال سیاست اجتماعی آن تأمین رفاه همه اعضای جامعه، ایجاد حداقل استانداردها و فرصت‌های همگانی و تلاش برای هدایت اجتماعی به سوی کانال‌هایی است که اگر به حال خود واگذاشته شوند، آثار منفی به دنبال خواهند داشت. امنیت اجتماعی، خدمات بهداشتی و درمانی، رفاه اجتماعی و سیاست‌های مسکن‌سازی یا اسکان‌یابی با همیاری ملی و عمومی آمیخته خواهد بود (Alcock et al 2008: 302).

– سیاست اجتماعی (یا مدیریت و سرپرستی اجتماعی) از سیاست‌های سوسیالیستی و مداخلات دولتی برای رسیدگی به مشکلات اجتماعی در اوایل قرن بیستم به دست لیبرال‌ها، سوسیالیست‌ها و فابین‌ها^۲ سرچشمه گرفت و شامل اعمال قوانینی بود که بر رفاه جامعه و اجتماع مؤثر واقع می‌شد و شامل موارد ذیل بود: سیاست اسکان‌یابی، طبقه‌بندی اجتماعی و بهداشتی، بیکاری، کارایی و سلامتی یا طب کار و بحران‌های اجتماعی مانند فقر، محرومیت اجتماعی و آموزش.

– سیاست اجتماعی از رشته‌های علمی دانشگاهی و در عین حال مفهومی دقیق و حساس و ظریف است که برغم وضوح در تعریف، در تفهیم کاربردی آن با مشکلاتی مواجه هستیم و برغم هنجارهایی که از تعریف اجتماع و جامعه به صورت فرضیه یا تئوری در ذهن داریم، در به کارگیری علمی و اجرایی شیوه‌های مورد نظر با مشکلاتی مواجه هستیم.

1. Social policy
2. Public - national assistance
3. Fabians

بحث و بررسی

دولت‌ها در رابطه متقابل با جامعه‌ی خود، دارای سیاست‌ها و خط‌مشی‌های متفاوت در مقولاتی نظیر توسعه سیاسی، اقتصادی و اجتماعی می‌باشند. این سیاست‌گذاری به ویژه برای دولت‌هایی که برای تحکیم خود نیازمند پشتیبانی مردم هستند بسیار پر رنگ تر و با اهمیت بالا می‌باشد؛ چرا که توزیع منابع به شیوه‌ای عادلانه و برقراری رفاه اجتماعی در نتیجه سیاست‌های اجتماعی، یکی از پیشران‌های کسب مشروعیت نظام سیاسی قلمداد می‌شود؛ لذا دولت‌ها تلاش می‌کنند تا از طریق تدوین سیاست‌های اجتماعی، بقا و مشروعیتشان را تضمین کنند (Dani & Haan, 2008: 62). لازم به توجه است که در این تعامل حقوق انسانی، حاکمیت ملی، ثبات اجتماعی و اعتماد عمومی متبلور می‌شود و بخشی از هویت دولت‌ها را تشکیل می‌دهد. بنابر این به بحث و بررسی نقش و جایگاه دولت و جامعه در سیاست اجتماعی پرداخته شده است. هر چند اصطلاح سیاست‌های اجتماعی در اوایل قرن بیستم به عنوان مکمل مطالعات مددکاری اجتماعی با هدف تمرکز بر افرادی که به صورت اساسی و حرفه‌ای درگیر سرپرستی و اجرای بهزیستی بودند، به حوزه دانش اجتماعی وارد شد ولی در همه جوامع طیفی از سیاست‌ها و روش‌های اجرایی در زمینه توجه به درمان و بهداشت، آموزش و پرورش و بکارگیری منابع انسانی، امنیت و محرومیت‌های اجتماعی و فقر و بیکاری مشاهده شده است. می‌توان طیف گسترده، مشترک و همگانی پاسخ‌های اجتماعی به شرایط موجود در هر جامعه‌ای را که توسط دولت و یا قدرت متمرکز در آن اتخاذ می‌شود در این مقوله شمرد. بنابراین بحث و بررسی مفهوم پردازی بیان شده؛ سیاست اجتماعی می‌تواند به مداخله دولت در جامعه برای مواجهه با مسائل اجتماعی مبتلابه تعریف شود. این تعریف از دیدگاه کارکردی نقش دولت محسوب شده و از دیدگاه‌های تفسیری به مثابه مسئولیت مورد انتظار جامعه از دولت است. در این چارچوب نظری، سیاست اجتماعی می‌تواند تعریف و سازه‌انگاری دوسویه پیدا کند و همچنان که برنامه‌های حمایتی و برابری طلبانه دولت‌های رفاه و مانند آن در جامعه مدرن را تبیین می‌کند، برنامه‌های دولت‌هایی که محافظ نظم ویژه اجتماعی خودجوش یا دستوری هستند را نیز بازنمایی نماید. این دیدگاه مفهوم سیاست اجتماعی را از انتقال بار ارزشی رها می‌سازد.

به این ترتیب، ما شاهد روندی پویا از بر ساخته شدن سیاست اجتماعی بر پایه مشاهده و داده‌های متغیر دولت و جامعه به صورت مستمر هستیم. این روند بر ساخته شدن کمک می‌کند که چگونگی آغاز مطالعه سیاست اجتماعی که غالباً ناشی از مشاهده بر پایه تصورات برآمده از نظریات مدرن می‌باشند، در جوامع و دولت‌های گوناگون و احیاناً غیر مدرن و خارج از چارچوب‌های از پیش تعیین شده امکان مطالعه و بررسی یابد. در بطن جامعه ایرانی، به سبب تاریخ پرفراز و نشیب، لایه‌های مختلفی شکل گرفته که هر کدام دارای حکومت و احیاناً دولت کانونی و مرکزی بوده است و تعدد این مراکز کانونی، موجب شکل‌گیری جامعه‌ای متکثر و چند وجهی شده است. این تطور اجتماعی جامعه ایرانی شامل دوره‌های تاریخی و

ساختارهای حکمرانی متنوع قبل و بعد از ورود اسلام به ایران و همچنین تجددخواهی و میل به پیشرفت بوده است. هرچند به دلیل پیشرفت های غرب در دوران معاصر، نزدیکی نظری به دانش جدید و جامعه شناسی غرب جزو خواسته های بخشی از جامعه ایرانی در دوران اخیر بوده است، ولی مانند هر تمدن دیگری نیازمند مطالعه علمی خاستگاه های اجتماعی خویش است. همانند سایر کشورها پیش از تشریح هر رویکرد نظری نوین لازم است سنت های فلسفی و چارچوب های نظری که در تعیین تعامل دولت و جامعه ایرانی و ایرانی تبار مسبوق است شناسایی و بررسی گردد.

همان گونه که ملاحظه می شود، تفاوت مهم و معنادار سیاست اجتماعی در ایران با کشورهای توسعه یافته یا در حال توسعه، تنها در اتخاذ دانش سیاست گذاری اجتماعی مدرن محدود نشده و در پیوند وثیق با صبغه غیرمادی تطور و شکل گیری دولت و جامعه ایرانی است و تکیه محض بر تحلیل و تبیین مسائل اجتماعی ایران، با نظریات روز مدرن کارایی و روایی لازم را نداشته باشد و به همین دلیل، باید هویت دولت و جامعه ایران در یک بستر اندیشه بومی به دانش جهانی روز نائل شود.

سیاست اجتماعی دولت ایران به دلیل تعلق خاطر تعیین کننده ی جامعه آن به تجربه تاریخی بلندمدت خود در تعریف منافع و هویت، منحصر به نظریات مدرن یا غیرمدرن جاری قابل تبیین نمی باشد به همین دلیل است که بسیاری از تحلیلگران و نویسندگانی که به مفهوم و چگونگی سیاست اجتماعی در ایران پرداخته اند، قریب به اتفاق نظریات و تحلیل های راه گشایی ارائه نکرده اند. جامعه ایران و پیوند آن با روح ایرانی در پیشبرد تجربه جهانی درباره مفهوم سیاست اجتماعی در صورت مطالعه ی دقیق و روشمند بومی می تواند تأثیر داشته باشد. چنانکه انقلاب اسلامی بر بسیاری از نظریات اجتماعی تأثیرگذار بوده است.

نتیجه گیری

پیچیدگی مفاهیم دولت، جامعه، سیاست اجتماعی و درآمیختگی مناسبات و تعاملات آن ها ضرورت توجه به تحلیل های نهادی و نظریه های مربوط به آن را بیشتر می کند. در رویکرد جامعه شناسی، به منظور تحلیل مسأله شکاف یا فاصله بین دولت و جامعه، توجه به این نکته ضروری است که دولت و ساختارهای اجتماعی در تجربه ی تاریخی خود به یکدیگر شکل داده و مشارکت آن ها در تحولات صنعتی و اجتماعی وابسته به نوع استقلال و اتکا آن ها به یکدیگر است. لذا در فرایند تحول جامعه، بررسی الگوهای پایدار و مناسبات سازمان درونی و ساختار بیرونی دولت اهمیت می یابد.

تحلیل مناسبات و تعامل دولت با گروه های اجتماعی و اقشار مختلف جامعه حاکی از آن است که دولت به عنوان نهادی که بیشترین تسلط را بر منابع مادی و انسانی دارد از نظر ساخت درونی و حفظ استقلال در پیوند با ویژگی های دیوان سالاری وبری، بر محور سازمانی عقلانی کار و حاکمیت ضوابط، کارآمدی و یا ناکارآمدی خود را آشکار می سازد. به تعبیر دیگر، دولت با رهایی از خاص گرایی نسبت به گروه هایی

ویژه نگر و با تأکید بر استقلال ساختار درونی خود مبنی بر تأمین منافع ملی و همگانی، موجبات کارآمدی و توانمندی را فراهم می‌سازد. در پی آن زمینه برای خلق و پرورش گروه‌های اجتماعی کارآفرین و تشکیل جامعه مدنی مهیا می‌گردد. پیوند متقابل، استوار و بالنده دولت با ساختار اجتماعی و گروه‌های کارآفرین و تقویت و حمایت از آنها در پروژه‌های مشترک نیز کارآیی و کارآمدی دولت را تقویت می‌کند. زیرا دولت‌ها عموماً بر ادعاهایی متکی‌اند که مشروعیت آن‌ها را اثبات کند و هدف از این مشروعیت‌خواهی برقراری سلطه آن‌ها بر دیگر موضوعات است.

چنان که در این مقاله آمد عنایت به مناسبات و تعاملات دولت و جامعه ابزارهای تحلیلی نظری مناسبی را برای بررسی سیاست اجتماعی جوامع، به ویژه جامعه ایران فراهم می‌کند. توجه به این نکته نیز ضروری است که وجود دولت رانتییر در ادوار اجتماعی جامعه ایرانی و استقلال مضاعفی که درآمدهای رانتی برای دولت در مقابل گروه‌های کارآفرین ایجاد می‌کند، مناسبات دولت و جامعه را فراتر از آنچه مورد نظر اوانز در نظریه استقلال متکی به جامعه است تحت الشعاع قرار می‌دهد. در نظریه‌های اوانز، رانت جوئی بیشتر مورد توجه گروه‌های وابسته دولت و آن دسته از بخش خصوصی است که سهم بیشتری از منابع دولتی را تصرف و تصاحب می‌کنند؛ اما در جامعه ایران علاوه بر وجود معضل مذکور، دولت اساساً ماهیتی رانتی دارد زیرا حدود هشتاد درصد فعالیت‌های اقتصادی، دولتی است و بیش از هفتاد درصد از منابع تراز پرداخت‌ها و حدود هفتاد درصد بودجه عمومی دولت به درآمدهای نفتی وابسته است و بخش‌ها و شرکت‌های دولتی فرصت‌های فعالیت بخش خصوصی و رقابت را به شدت محدود می‌سازند. در سیری اجمالی بر مهم‌ترین مسائل و مشکلاتی که در فرایند تحول جامعه ایران وجود دارد بیش از هر چیز دیگر این فرض اساسی تقویت می‌گردد که نهاد دولت به دلایل تاریخی و تجارب خاصی که با سیطره و تسلط بر منابع مادی و انسانی داشته است و همچنین در دوران اخیر به دلیل درآمد ارزی حاصل از فروش نفت خام (رانت)، از استقلال مضاعفی برخوردار بوده است. این نوع از استقلال مانع اصلی ظهور طبقات و رشد گروه‌های کارآفرین در جامعه ایران است، عدم نیاز دولت به گروه‌های کارآفرین قضیه اتکا به مردم را منتفی کرده است. این مقاله با عنایت به تأملات جدی و سؤالات اساسی که در فرایند تحول جامعه ایرانی وجود دارد با ارائه تعریفی غیرارزشی و دوسویه از سیاست اجتماعی و توجه به بستر تاریخی و اجتماعی تعامل دولت و جامعه می‌تواند برای ارائه تحلیل مناسبات درونی دولت و روابط بیرونی آن با جامعه ایرانی، به مثابه یک امر اجتماعی موجب ارائه مشاهدات و تبیین‌هایی با وجوه گسترده‌تری باشد.

فهرست منابع و مآخذ

- آرون، ریمون (۱۳۹۶). مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی، ترجمه باقر پرهام، تهران: انتشارات سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- آلتوسر، لویی (۱۳۸۶). ایدئولوژی و سازوگرهای ایدئولوژیک دولت، ترجمه روزبه صدرآرا، تهران: نشر چشمه.
- باتامور، تام و ویلیام آوتویت. (۱۳۹۲). فرهنگ علوم اجتماعی قرن بیستم، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
- بانک جهانی. (۱۳۷۸). نقش دولت در جهان در حال تحول، ترجمه حمیدرضا برادران شرکاء و دیگران، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- بشیریه، حسین. (۱۳۷۶). دولت عقل: ده گفتار در فلسفه و جامعه‌شناسی، تهران: انتشارات علوم نوین.
- بیرو، آلن. (۱۳۸۰). فرهنگ علوم اجتماعی ترجمه باقر ساروخانی، تهران: انتشارات کیهان.
- دوبلن، لوئی مورو. (۱۳۷۵). جامعه‌شناسی اقتدار، ترجمه علی سیلاتیان طوسی، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
- ریتزر، جورج. (۱۳۹۳). نظریه جامعه‌شناختی، ترجمه عزیرالله علیزاده، تهران: فردوس.
- صدیق، جعفر. (۱۳۵۲). تاریخچه تعاون و تامین اجتماعی در ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد، مشاوران اداری دانشگاه تهران.
- فیتز پتریک، تونی. (۱۳۸۳). نظریه رفاه؛ سیاست اجتماعی چیست، ترجمه هرمز همایون پور، تهران: انتشارات گام نو.
- قاراخانی، معصومه. (۱۳۹۰). پژوهش سیاست اجتماعی در ایران، فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، دوره ۳، شماره ۹، زمستان ۱۳۹۰، ص ۱۲۳-۱۴۸.
- کامکار، مهدیس. (۱۳۸۲). سیاست اجتماعی چیست، تهران: فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۱۰، انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخش.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۴). جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، پانزدهم، تهران: نشر نی.
- مرادی، محسن و دیگران. (۱۳۹۷). شناسایی و تبیین ابعاد و مولفه‌های فرهنگ سازمانی اعضای هیئت علمی دانشگاه، تهران: مجله نوآوری‌های مدیریت آموزشی، شماره ۵۲، ص ۴۳-۵۵.
- میگردال، جویل. (۱۳۹۵). دولت در جامعه، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: انتشارات کویر.
- نقیب‌زاده، احمد. (۱۳۸۰). درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی، تهران: انتشارات سمت.
- وصالی، سعید و امیدی، رضا. (۱۳۹۳). سیاست‌گذاری اجتماعی: زمینه‌ها و رویکردها، فصلنامه علمی و پژوهشی برنامه‌ریزی و بودجه، شماره ۱ (پیاپی: ۱۲۴)، ص ۲۰۶-۱۷۹.

- ___ Dani, Anis. A. & Arjen de, Haan. (2008) Inclusive States: Social Policy Structural Inequality, The World Bank.
- ___ Jawad, Rana. (2002) Possibilities of Positive Social action in the Middle
- ___ Skocpol, Theda and Edvin, Amenta. (1986) " states and Social Policy", Annual Review of Sociology, Vol. 12. pp. 131- 157.
- ___ Alcock, Cliff ; Guy, Daly & Edvin, Griggs. (2008) Introducing Social policy, second edition. Pearson, Longman.
- ___ Bealey, Frank, ed. (1999). "government". The Blackwell dictionary of political science: a user's guide to its terms. Wiley-Blackwell. p. 147. ISBN 978-0-631-20695-8.
- ___ Mitchell, Timothy (2006). "Society, Economy, and the State Effect". In Sharma, Aradhana & Gupta, Akhil. The anthropology of the state: a reader. Wiley-Blackwell. p. 179. ISBN 978-1-4051-1467-7.
- ___ Morrow, Raymond Allen & Torres, Carlos Alberto (2002). Reading Freire and Habermas: critical pedagogy and transformative social change. Teacher's College Press. p. 77. ISBN 978-0-8077-4202-0.
- ___ Segal, Elizabet. A. (2007) Social welfare policy and social programs, A values perspective, THOMSON.

